

Kungsträdgården: från kunglig kålgård till kommersialiserat stadsrum

Catharina Nolin

Kungsträdgården – en historisk miljö i centrala Stockholm med stark identitet i samtiden. En långsmal öppen plats inramad av lindalléer. Två kungastatyer – Karl XII och Karl XIII – och Molins fontän är sedan länge en del av parkens kontext. Längs den ena långsidan ligger bankpalatsen på rad, på den andra Operan med Café Opera, Operakällaren och Operabaren och andra populära restauranger. Därtill kaféer, glasskiosker och konsertscen. En plats som ofta varit i händelsernas centrum: kunglig umgängesplats, arena för politiska manifestationer och ungdomskravaller, kärna i debatter om stadens offentliga miljöer, ja ibland även själva föremålet för manifestationerna. Parken ändrar ständigt skepnad, över årstiderna såväl som över dygnets timmar, det är en del av attraktionskraften. Även besökarna ändrar karaktär över dygnet och årstiderna: några passerar bara igenom, kanske på väg till eller från arbetsplatser i närheten; andra stannar längre, för att se och synas i stadens mest offentliga park. Nattklubbsgästerna kommer med mörkrets inbrott – och stannar kanske till det ljusnar. På våren får de

Hur du refererar till det här kapitlet:

Nolin, C. 2019. Kungsträdgården: från kunglig kålgård till kommersialiserat stadsrum. I Hayden, H. (ed.) *Kontextualisering. Teoretiska tillämpningar i konstvetenskap*: 2. Pp. 57–82. Stockholm: Stockholm University Press. DOI: <https://doi.org/10.16993/baw.c>. License: CC-BY 4.0

japanska körsbärsträden och Körsbärsblommans dag stora skaror att vallfärda hit. Under de ljusa sommarkvällarna lockar scenen med konserter, under vintermånaderna skridskobanan med musik. Evenemang som Smaka på Stockholm, Restaurangernas dag och julmarknaden har vart och ett sin speciella publik. En del händelser är regelbundet återkommande, som Första majdemonstrationer, andra skiftar med Sveriges framgångar i internationella idrottssammanhang: kollektiva hyllningar av idrottshjältar. Kort sagt: en statisk men samtidigt föränderlig plats med temporaliteten i blodomloppet, idag – sin kungliga bakgrund till trots – ofta presenterad som ”stadens vardagsrum” eller ”stadens viktigaste offentliga plats”, som en folklig och vardaglig miljö.

Kungsträdgårdens historia i korta drag

Vägen till dagens offentliga parkmiljö har varit lång och växlingsrik.¹ Parkens utveckling innefattar såväl betydelse- som identitetsförskjutningar, transformationer av såväl rummet som sådant som användningen av det. Det började på 1400-talet med en köksträdgård, en kålgård som skulle försöka den kungliga familjen och hovet i slottet med mat, alltså ett fundamentalt grundläggande behov för överlevnad.² Den var under lång tid en kunglig lustträdgård, en plats för nöjen och umgänge, och som sådan gestaltad av ledande trädgårdsmän som André Mollet och Johan Hårleman, tillgänglig endast för en begränsad krets – i princip hovet och adeln.³ Besöken i Kungsträdgården reglerades från

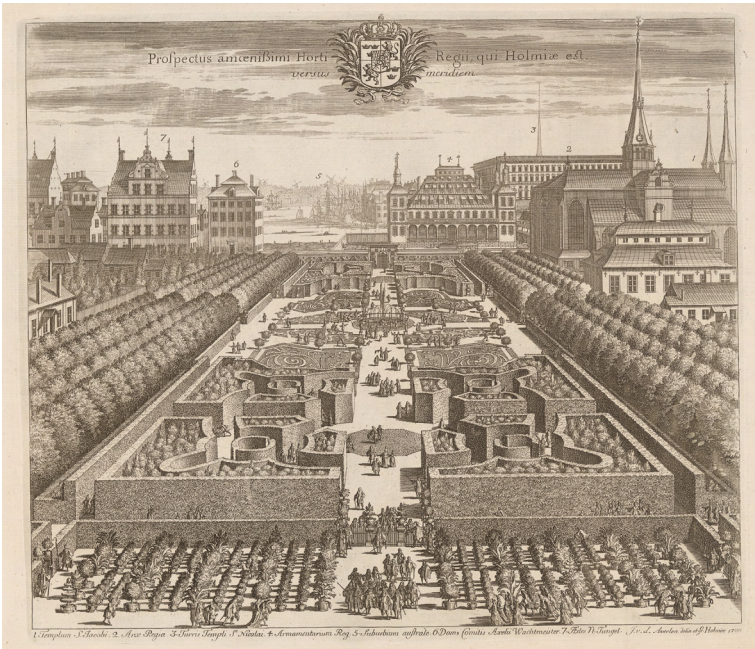

Bild 1. Kungsträdgården mot söder ur Suecia Antiqua et Hodierna, graverad av Johannes van den Avelen år 1700 efter förlaga av Eric Dahlbergh. I förgrunden syns orangeriväxterna – citroner, apelsiner, myrten och så vidare – som sommartid ställdes ut utanför orangeriet. I trädgården kunde hovet och den kungliga familjen spatsera i ömsom öppna och slutna rum. Suecia Antiqua et Hodierna. Kopparstick. Foto: Kungliga biblioteket. Licens: fri domän

början av 1700-talet till 1800-talets mitt av särskilda förordningar av vilka framgick under vilka villkor denna kungliga lustträdgård kunde användas (Bild 1).⁴

Från omkring år 1800 började Kungsträdgården mer och mer utvecklas mot en festplats öppen för en bredare grupp av stockholmare, även om det dröjde till 1800-talets mitt innan den blev helt öppen utan några förbehåll. Som en av stadens populäraste

mötesplatser kunde den bjuda på kaféer, musikunderhållning med fyrverkerier och offentliga konstverk. Under 1800-talet tillkom statyerna över Karl XIII och Karl XII samt Molins fontän, alla inslag som gjorde trädgården något mera urban, något mera internationell. Det mesta av blomsterprakten var då borta, ja under en tid hade trädgården också varit en helt öppen excercisplats, endast omgiven av de gamla lindalléerna.⁵

Kring sekelskiftet 1900 hade parken utvecklats till en förgård till bankpalatsen längs Kungsträdgårdsgatan som nu utgjorde stadens ekonomiska centrum. När Gamla Stan blev för trång för den expanderande huvudstaden var det hit landets ekonomiska elit förlade sin verksamhet. Endast en gata skiljde nu nöjeslivet från finanslivet. På 1950-talet hade denna centrala plats blivit obsolet, en tungt trafikerad miljö som pockade på uppmärksamhet och omvårdnad. 1950-talet blev också tävlingsförslagets och omdaningarnas tid, omdaningar som i stora drag stod sig fram till 1990-talet. Parkens norra del med den nedsänkta spegeldammen omgiven av japanska körsbärsträd, skulpturutsmyckning av konstnären Sivert Lindblom och nya paviljonger i den östra allén som centrala element tillkom i samband med att Stockholm utsågs till europeisk kulturhuvudstad 1998. Det som tonar fram är en utformning som återknyter till Kungsträdgårdens stormaktstida historia.⁶

Det levda rummet

Så vad är Kungsträdgården egentligen, utöver att vara en av stadens äldsta och mest centralt belägna öppna platser med kontinuerlig användning allt

sedan 1400-talet som sedan länge är infogad i en offentlig kontext? Vad händer om vi börjar blottlägga Kungsträdgårdens olika historiska och samtida lager och betydelser? Vad konstituerar denna plats och hur kan den begreppsliggöras och åskådliggöras teoretiskt och praktiskt? I detta kapitel undersöks Kungsträdgården utifrån tre övergripande kontexter: som (offentlig) plats för sociala interaktioner och relationer, som epicentrum för politiska strider om stadsbyggande samt som tummelplats för kommersiella krafter. Det handlar alltså om en kontextualisering av en rumslighet, men också av dem som använder denna specifika rumslighet.

För att kunna förstå Kungsträdgården som fysisk – och offentlig – plats och som en representation för skiftande uttryck, känslor och händelser i historiska och samtida kontexter behöver vi en teoretisk grund att stå på. Vi behöver kunna tolka de betydelse- och identitetsförskjutningar som är en del av platsens historia. Den franske filosofen och sociologen Henri Lefebvre (1901–1991) ställer i *The Production of Space* (1974/1991) grundläggande frågor om hur vi skall förstå begreppet plats.

Henri Lefebvre skiljer ur tre kategorier eller praktiker av rum, samlade i det han kallar en spatial triad.⁷ Dessa tre praktiker kan ställas upp på följande vis:

Rumsliga praktiker

Representationer av rum (eller föreställda rum/mentala rum)

Rum av representationer (eller levda rum)

Denna triad, eller tredelning, kan lite enklare uttryckas som fysiska, mentala och sociala rum. Samtidigt är det viktigt att understryka att dessa tre

moment inte utgör olika rumstyper; det rör sig om en analytisk uppdelning. Det sociala eller det verkliga rummet omfattar alla dessa tre praktiker. Rummet har enligt Lefebvre politiska dimensioner; det utgör den politiska kampens plats och medium, men det förkroppsligar också sociala relationer. Frågan är då vilka dessa relationer är, och hur och varför detta förkroppsligande görs?⁸ Rumsliga praktiker handlar om vad den mänskliga kroppen gör; vad som sker när man uträttar vardagliga sysslor. Det handlar om varseblivning, vad människan uppfattar med sina sinnen, som avstånd, hastigheter och temperaturer liksom material och geometriska former. Lefebvre var också angelägen om att understryka det väsentliga i att inte förväxla verkligheten med tanken om verkligheten, man måste alltså skilja på verkligheten och föreställningar om verkligheten. Det är här representationer av rum – eller föreställda rum – kommer in i bilden. Det mentala rummet dominerar över det levda rummet och sålunda även över det sociala rummet.⁹ Det handlar om hur rum produceras och representeras. Lefebvres tankegods omfattar också produktion och reproduktion av sociala relationer, och sociala relationer kan förstås som de möten, interaktioner och handlingar som tar plats i ett rum, i detta fall i en park.¹⁰

Vad händer då om vi applicerar Lefebvres modell på Kungsträdgården? Det skulle kunna uttryckas som att alla planer, idéer och tankar om hur parken skall kunna utvecklas, förbättras och förändras ingår i kategorin föreställda rum; det är en abstraktion, ofta en framåtblickande sådan. Hur rummet – eller i detta fall parken – fungerar i realiteten däremot, hur människor har använt sig av den och

använder den idag ingår i rum av representationer eller levda rum. Det levda rummet representerar en förmedling mellan abstraktioner och den materiella verkligheten. Det är här de sociala interaktionerna visar sig, alltså de möten och händelser som har utspunnit sig i Kungsträdgården. Den transformation från kunglig lustträdgård till offentlig park som Kungsträdgården genomgick under 1800-talet är en del av den utveckling samhället genomgick med industrialismen.

Den norska arkitekturhistorikern Christian Norberg-Schulz intar en mera emotionell hållning när det gäller att förstå en plats. I "Fenomenet plats" diskuterar han olika sätt att ur ett fenomenologiskt perspektiv tolka och använda platsbegreppet.¹¹ Platsens ande eller platsens själ – *Genius loci* – är ett teoretiskt begrepp som användes redan under romartiden. Enligt Norberg-Schulz är platser totaliteter av komplex natur och dessa kan därför inte beskrivas med hjälp av analytiska, "vetenskapliga" begrepp. Vad händer då om vi försöker tolka Kungsträdgården utifrån Norberg-Schulz' synsätt? Norberg-Schulz beskriver plats som en totalitet av konkreta ting med materiell substans, form, textur och färg. Rum däremot definierar han som geometri och som varseblivningsfält. Mänsklig identitet förutsätter platsens identitet, följaktligen bor människan när hon förmår att konkretisera världen i byggnader och ting.¹² Allt annat leder till alienation. Människan måste också kunna veta hur hon är på en plats. Platser betecknas enligt Norberg-Schulz med substantiv, som artefakter eller verkliga saker som existerar.¹³ Vidare menar han att det byggda rummet definieras av golv, väggar och tak, medan

ett landskaps gränser definieras som mark, horisont och himmel. Kungsträdgården kan tolkas så att den passar in i båda kontexter, vilket är unikt för just offentliga parker.

Kungsträdgården – en plats för sociala interaktioner och relationer

Kungsträdgården har under drygt ett halvt årtusende varit ramen kring sociala interaktioner och relationer. Många av dessa möten är idag djupt förborgade i historiens mörker, medan andra har lämnat efter sig skriftliga eller visuella spår som gör att vi kan studera och tolka dem. Kungsträdgården var länge omgiven av en mur – en gräns – som inneslöt den elit som hade rätt att besöka parken och samtidigt uteslöt dem som av olika skäl inte var välkomna. Tryckta förordningar delade in stockholmarna i ett vi och ett de; de som tillhörde den privilegierade grupp som hade rätt att vistas i trädgården och de – drängar och pigor, barn och så vidare – som måste stanna utanför. Som lustträdgård för hovet och adeln var den en nöjenas och förtroligheternas plats, en representativ miljö att se och synas i, men kanske också för att dölja sig i. Hur besökare har uppfattat parken eller sig själva i – eller utanför – parken har alltid hängt samman med individernas egna sociala, ekonomiska och samhälleliga kontexter. Som för så många andra offentliga platser finns det även för Kungsträdgården en grundläggande tanke om att den skall vara inkluderande och öppen för alla (Bild 2). Platsen har dock aldrig varit neutral, olika villkor har gällt för olika personer. Den har varit öppen och inkluderande för några, sluten och avvisande för andra, och vilka dessa inkluderade och exkluderade

Bild 2. Fritz von Dardel: På promenad i Kungsträdgården 1878. Dardels akvarell visar en sammanställning av de ”typer” som vid denna tid befolkade Kungsträdgården. Vi ser par och familjer i olika konstellationer och av skiftande social bakgrund, en dalkulla troligen på så kallat herrarbete i huvudstaden, militärer, hundar och så vidare. Flera personer är namngivna, såsom professor Anders Fryxell och skådespelarna och makarna Almlöf, Akvarell på papper. Foto: Stockholms stadsmuseum. Licens: CC BY

varit har skiftat inte bara över tid, utan också över dygnets timmar. Som Elisa Rossholm visar på annan plats i denna volym har parken under vissa omständigheter varit en tillåtande plats.

Om vi väljer att studera Kungsträdgården utifrån en kontext som inbegriper kön, representation och maktkoncentration så kan de kvinnor som historiskt använt parken också synliggöras. Hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlotta (1759–1818) använde i slutet av 1700-talet och i början av 1800-talet parken för möten som av olika skäl inte kunde arrangeras inomhus, på Kungl. slottet till exempel, där hon var mera kontrollerad.¹⁴ Det var sin svågers,

kung Gustav III:s, blickar och öron hon ville undvika när hon gav sig ut på promenad. Ingen förväntade sig att hon som prinsessa skulle slå sig ned i gräset till exempel, det var inte värdigt hennes stånd, och därför kunde hon genom att göra just så inta en annan roll, och ingå i en annan social kontext. Den osynliga gränsen, i detta fall abstrakt snarare än konkret, blir som Lefebvre framhäver svårare att tolka eller förstå än den synliga. Det är uppenbart att ett staket eller en mur, likt den som en gång omgav Kungsträdgården, på en gång stänger ute och innesluter, att den skapar en gräns mellan dem som har medel att befinna sig innanför och dem som självklart skall stängas ute. Det är en gräns som upprätthålls på olika sätt under olika tider av dygnet, en social markör, lika väl som en klassmarkör som alla måste förhålla sig till, men som är svår att läsa av eftersom den är just abstrakt och i det offentliga rummet.¹⁵ Kulturgeografen Linda McDowell understryker i *Gender, Identity and Place. Understanding Feminist Geographies* (1999) att offentliga platser paradoxalt också har utgjort rum för kvinnor att dra sig undan manlig dominans, att skapa sig ett rum i rummet, vilket stämmer in på Hedvig Elisabeth Charlottas sätt att använda platsen.¹⁶

Under 1980- och 1990-talen kom Kungsträdgården att ingå i ett par andra kontexter, kontexter med våldsamma förtecken. Den första, de så kallade Kungsan-kravallerna, utspelade sig under 1987. Ungdomar från stora delar av Stockholm samlades i Kungsträdgården (och Sergels torg) under de ljusa sommarnätterna. Många ungdomar var vilsna och utanför föräldrarnas räckvidd. Break dance, hip

hop jams och graffiti tog här sina första uttryck. Det som började som ett sökande efter gemenskap, en väg att börja på nytt utanför föräldrahemmet, kulminerade i våldsamma ungdomskravaller som slogs tillbaka med massiva polisinsatser i augusti 1987. Som en visualisering av de händelser som utspelade sig i Kungsträdgården på 1980-talet kan vi se Staffan Hildebrands film *Stockholmsnatt* från 1987.¹⁷ En annan kontext av helt annat slag men med samma våldsamma kraft utspelade sig under tidigt 1990-tal. Det handlade om en ökad politisering av hyllandet av Karl XII, där hans dödsdag uppmärksammades av högerorienterade krafter med rasistiska motiv.¹⁸ Händelserna som sådana hade inget samband och kravallerna var på intet sätt de första i parkens historia, men de politiska förtecknen såg annorlunda ut. Samtidigt framträder här tydligt en dualism i rummets användning: under dagarna som vilken offentlig park som helst befolkad av en genomsnittlig allmänhet; nattetid en våldsam och skrämmande plats.

De politiska händelsernas plats

Lagom till Stockholms 700-årsjubileum 1953 genomfördes en tävling om Kungsträdgårdens omgestaltning. Tävlingen fick inget synbart resultat, utom möjligen uppgivenhet och besvikelse; inget tävlingsförslag ansågs möjligt att genomföra.¹⁹ Men parken kom – kompletterad med Tehuset under almarna och restaurangen Sju sekel invid Hamngatan – ändå att stå i centrum för firandet. Trafiken runt Kungsträdgården framstod som ett problem redan på 1950-talet, dels i form av Arsenalsgatan som då delade parken i två hälfter, dels i form av den

planerade Blasieholmsleden som om den kommit till utförande skulle ledas fram till parken, och den trafik som kom – och än idag kommer – från Strömbron.²⁰

När arkitekten Torbjörn Olsson skrev om tävlingen 1952 såg han för sig hur Kungsträdgården skulle kunna bli "en brännpunkt för livet" på Nedre Norrmalm.²¹ Parken användes då för möten och demonstrationer, men föga anade han hur det tjugo år senare skulle hetta till ordentligt. Norrmalmsregleringen och planerna för en tunnelbanestation med en butik i Kungsträdgården utvecklades i maj 1971 till den så kallade Almstriden, en ockupation under ledning av Alternativ stad som under några intensiva dagar fick en mycket varierad och stor skara människor att strömma till parken för att protestera mot dessa planer (Bild 3).²²

Bild 3. I stridens hetta. Ockupationen av almarna i Kungsträdgården nådde ett våldsamt klimax natten till den 12 maj 1971 när poliser med hjälp av hästar och hundar försökte bana väg för fällning av träden. Foto: Sven-Erik Sjögren, publicerad i DN i beskuret skick 13 maj 1971. Copyright: TT. Licens: CC BY-NC-ND

Almstriden presenteras ofta som den politiska handling de var, men frikopplad från den fysiska kontext som almarna är en så tydlig del av: en av Stockholms äldsta parkmiljöer. Tehuset och de tretton omgivande almarna i Kungsträdgårdens södra del kom att stå som symbol för dessa planer. Det nattöppna Tehuset var en populär mötesplats för Stockholmsungdomar. Beslutet var fattat, män med motorsågar var på plats, de hann till och med börja såga innan staden ändrade beslutet. Det utvecklades till en polisbrutalitet av sällan skådat slag i Sverige med poliser utrustade med batonger och hundar och med poliser till häst som red rakt in i folkmassorna. Aktivisterna anklagades för civil olydnad. Men faktum är att Almstriden ändrade hela inställningen till Stockholms innerstad, och rivningsvågen mer eller mindre avstannade. Enligt Henri Lefebvre måste handlingar och skeenden med kraft att påverka avsätta spår i rummet. I detta specifika fall kan det uttolkas som att kontexten – det vill säga i detta fall Kungsträdgården – är nödvändig för att kunna framföra budskapet. Det hade alltså inte gjort någon nytta att protestera mot planerna på en tunnelbaneuppgång någon annanstans än i föremålet för förändringen, det vill säga Kungsträdgården. Genom aktivt deltagandet i aktiviteten – ockupationen – produceras rummet materiellt och socialt.²³

Men ockupationen av almarna kan också ses som appropriation, ett slags återtagande av parken för att den skulle kunna användas i det dagliga livet. En utgångspunkt för Lefebvre var att han ansåg att den moderna staden hade utvecklats i negativ riktning; att vardagslivet och det urbana livet hade fragmentariserats och att det var dags för stadsborna att återta staden, att appropriera den, att göra

den till sin egen, för att kunna leva i den och använda den så som stadsbor hade rätt att göra.²⁴ Denna samhällskritik ligger nära de tankar som bland annat nätverket Alternativ stad omhuldade omkring 1970. Medan Lefebvres teori om rummet och görandet passar väl in på själva ockupationen, så anslutet Christian Norberg-Schulz begrepp "fenomenet plats" in på identifikation med miljön. Norberg-Schulz förklarar det som att människan måste "bli sams" med miljön för att kunna tolka den och närma sig den; hon måste känna sig hemma i klimatet på den specifika platsen, om det så gäller snö och dimma eller gator och hus.²⁵ Men det finns också en annan kontext än det specifika rummet att relatera till här, och det är protester och aktivism mot stadsbyggnadsprojekt i andra delar av världen.

Det ligger närmast till hands att relatera till den amerikanska journalisten, författaren och stadsplaneringskritikern, Jane Jacobs, som var en av ledande personerna när det gällde protester mot rivningar i New York. Jacobs lyckades med sin kritik mot den rådande stadsbyggnadsideologin och sitt engagemang att påverka utvecklingen i New York och rädda den äldre bebyggelsen bland annat i Greenwich Village. Hennes engagemang i stadsbyggnads- och bevarandefrågor var inte på något vis okänt i Stockholm, hennes tankar såväl som hennes bok *The Death and Life of Great American Cities* som kom 1961 hade presenterats av Eva von Zweigbergk i *Dagens Nyheter* strax efter utgivningen.²⁶ Det är dock värt att påpeka att Jacobs i sin arkitekturkritik var inriktad på hela städer eller stadsdelar, inte på enskilda platser.

Almstriden beskrivs idag ofta i idylliska ordalag, som ett exempel på att allmänhetens breda

påtryckningar ledde till ett ändrat beslut. Christian Norberg-Schulz' formulering att mänsklig identitet förutsätter platsens identitet, och att människan följaktligen bor när hon förmår att konkretisera världen i byggnader och ting kan i överförd bemärkelse tolkas som att om Kungsträdgården hade fått en tunnelbaneuppgång mitt i parken och man hade gjort stora förändringar av miljön, då hade stockholmsborna inte längre förmått att konkretisera staden i parken, i Kungsträdgården. Det hade lett till alienering. Istället blev Kungsträdgården en del i kontexten kulturarv – även om man omkring 1970 inte använde just detta begrepp.

Kungsträdgården i en kommersiell kontext

När elektronikföretaget Apple 2015 plötsligt stod som ägare till restaurangbyggnaden i parkens norra del, den som vetter mot Hamngatan, och planerade att omvandla den till en storskalig butiksbyggnad togs kommersialismen till helt andra nivåer än tidigare.²⁷ Likt Fågel Fenix hade den livsmedelsbutik som omkring 1970 planerades i parken men som då ansågs otänkbar nu rest sig som Apples tilltänkta flaggskeppsbutik; dock inte på platsen för almarna, utan i parkens norra del där det sedan 1953 ligger en restaurang och där det dessförinnan under lång tid låg ett orangeri, senare omgjort till vauxhall – en danssalong – och därefter till arsenal och brunnssalong.²⁸ Orangeriet revs på 1840-talet och efter det presenterades mängder med byggnadsförslag, men platsen förblev tom fram till uppförandet av restaurangen Sju sekel 1953.

Nu blev det ingen Apple-butik i Kungsträdgården. Efter att ärendet drivits hårt av stadens ledande

politiker blev situationen efter samråd och val i september 2018 ohållbar. Drygt 1 800 till största delen negativa samrådsyttranden hade lämnats in till Stockholms stad, en mycket stor siffra, som visar att Kungsträdgården är något som intresserar många medborgare. Många krafter mobiliserades; det talades om behovet av en ny Almstrid, en Almstrid 2.o.²⁹ Men det som före valet hade framstått som en ur politisk synvinkel helt avgjord fråga visade sig efter valet och med nytt kommunalt styre i Stockholm vara en så het potatis att ett av de första besluten för den nya politiska majoriteten blev att säga nej till Apple. Beslutet togs förmodligen inte enbart av kulturhistoriska skäl; Moderaterna hade förlorat många röster; inte bara på den planerade Apple-butiken, utan också på planerna för det så kallade Nobel Center bara ett stenkast därifrån.³⁰

Hur skall då den planerade Apple-butiken förstås i en kulturell och stadsbyggnadspolitisk kontext och i Kungsträdgårdens kontext? Vilken byggnad som helst på denna plats får en mycket framträdande placering. Man kan se det som att Apple genom att köpa byggnaden förvärvade ett annat kapital än det som användes för att finansiera köpet, men också en annan kontext, en kontext som har ett annat värde än reda pengar: en historisk och kulturell kontext, ett symboliskt och kulturellt kapital, liksom en visuell kontext där varuhuset NK, Operan och bankpalatsen skänker en traditionstyngd inramning. Ja, till och med Kungl. Slottet kan inkluderas i denna visuella kontext då det skyntar från parkens norra del, som en pendang till elektronikens palats. En så stor byggnad som Apples planerade butik skulle komma att framstå som en fondbyggnad till hela Kungsträdgården – som

om de omgivande lindalléerna och dammen med de japanska körsbärsträden skulle leda de promenerande visuellt såväl som fysiskt fram till ett palats – ett kommersialismens palats.

Spelar det någon roll om byggnader i en offentlig park är privat eller offentligt ägda? Spelar det någon roll om ett välkänt elektronikföretag får bygga en stor butik mitt i en offentlig park? Här kan det vara på sin plats att reflektera över vad som händer med offentliga platser när kommersiella aktörer blir alltmer framträdande. Har det någon betydelse för till exempel den historiska kontexten? Parken har genomgått så många förändringar att det kanske inte spelar någon roll? Den amerikanska sociologen Saskia Sassen har skarpsynt analyserat vad resultatet kan bli när stora multinationella privata företag förvärvar offentliga byggnader och platser i städernas centrala lägen. Några gånger köps byggnader främst för att kunna rivas och ersättas med nya och högre hus, för att få ut mer av köpet i ekonomiska termer.³¹ Detta kan i sin tur leda till att små platser och smala gator ersätts av större strukturer, vilket på sikt hotar den stadskaraktär som på sistone ofta varit i fokus i stadsplaneringen – och som var något som redan Jane Jacobs stred för. Resultatet blir en de-urbanisering.³² Det som händer när en stor kommersiell aktör intervenerar i en offentlig plats är att gränsen mellan privat och offentligt suddas ut. Allt fler offentliga urbana platser kommersialiseras på så sätt att det blir svårt att vistas där utan att konsumera något och använda pengar. Det kan vara arrangemang som kräver entréavgift eller vakter som avgör vilka som får komma in. Vid specifika tillfällen fungerar delar av Kungsträdgården redan så.

Frågan är om en sådan plats då fortfarande kan betraktas som offentlig? Vad säger Henri Lefebvre respektive Christian Norberg-Schulz? Som vi tidigare varit inne på menade Norberg-Schulz att mänsklig identitet förutsätter platsens identitet.³³ Applicerat på Kungsträdgården skulle detta kunna innebära att om parken genomgår så många förändringar att vi inte längre känner igen oss i den, att den inte längre har någon själ, eller tydlig identitet, då har vi som människor inte heller längre något att hämta i Kungsträdgården. Parken blir alienerad. Till en början var de folkliga protesterna mot Apples butik en västanfläkt jämfört med dem som gällde tunnelbaneuppgången och livsmedelsbutiken för fyrtiofem år sedan. Däremot opponerade sig tunga namn i media samt arkitektur- och kulturarvskretsar kraftigt.³⁴ Det som hänt sedan 1970-talets början är att denna populära mötesplats och scen för social interaktion har pekats ut som ett betydande kulturarv. Kungsträdgården ingår idag i Riksintresset för kulturmiljövården som omfattar hela Stockholms innerstad. Samtidigt har det kommersiella trycket ökat på alla offentliga platser i Stockholm, men också den internationella närvaron i form av investimentbolag, byggbolag och enskilda företag.

Kungsträdgården – en prismatisk och polymorf plats?

Som vi nu har sett kan Kungsträdgården tolkas och förstås ur en mängd olika perspektiv, som den gamla köksträdgård den är, även om detta inte är synligt i dagens miljö, som en nöjesplats med traditioner, som elitens umgängesmiljö, som en ram för

politiska manifestationer, men också som en folklig plats som har bildat ramen för en kontext på dagen och för en annan under natten. Det är en mångskiftande plats för sociala interaktioner och relationer. Den är stockholmarnas vardagsrum, men samtidigt showroom för kommersiella aktörer. Alla bär på sina egna bilder eller tolkningar av Kungsträdgården vilka i sin tur bottnar i de enskilda individernas bakgrund, intressen och tolkningsförmågor. Som tidigare framförts menar Christian Norberg-Schulz att det byggda rummet definieras av golv, väggar och tak, medan ett landskaps gränser definieras som mark, horisont och himmel. Är då Kungsträdgården ett rum eller ett landskap? Kanske är det ointressant att finna ett svar på den frågan. Parken kan betraktas som summan av alla sina skeden och karaktärer – den är historia, nutid och kulturarv på en och samma gång. Kungsträdgården är som en samling prismatiska och polymorfa bilder som existerar sida vid sida och som hela tiden förändras. Kanske är det just i denna föränderlighet som vi skall söka platsens själ? Kanske är föränderligheten den enda konstanten på platsen, den som gör att parken trots alla omdaningar och interventioner överlever?

Noter

1. Kungsträdgårdens centrala betydelse i Stockholms historia och i stockholmarnas medvetande märks i att den har genererat en stor mängd litterära och visuella avtryck – allt från akademiska studier av trädgårdens historia och politiska betydelse till vykort, karikatyrteckningar och fotografier. Inom ramen för detta kapitel rymms endast ett urval av de många publicerade titlarna. Den mest ingående skildringen

ur ett historiskt perspektiv är Nils G. Wollins bidrag "Kungsträdgården" i *Samfundet Sankt Eriks årsbok* 1923 och 1924.

2. Wollin 1923 och 1924.

3. Efter tillkomsten av Humlegården i början av 1600-talet flyttades nyttoodlingen dit och Kungsträdgården blev en renodlad lustträdgård.

4. Nya förordningar trycktes med jämna mellanrum, men innebörden var mer eller mindre konstant. Den äldsta bevarade förordningen, "Förordning för them som wilja spatsera i Kungl. Maj:ts Trägård vid Sankt Jacobi kyrka", trycktes 1763.

5. Octavia Carlén, *Carl XIII:s Torg*, 1866.

6. För tävlingen om Kungsträdgården, se Ulla Bodorff, "Kungsträdgårdstävlingen 1952", *Havekunst* 1952 och Torbjörn Olsson, "Tävlingen om Kungsträdgården", *Arkitektur* nr 11 1952. Om förändringarna på 1990-talet, se Kerstin Sköld, "Stockholms finrum", *Utblick Landskap* nr 2 1999, s. 42–49.

7. De svenska översättningarna av den engelska vokabulären är hämtade från Lina Olssons avhandling *Den självorganiserade staden. Approprieringen av offentliga rum i Rinkeby* (2008). Olsson översätter Spatial practice (social space) med rumsliga praktiker, Representations of space med Representationer av rum (eller föreställda rum/mentala rum) och Representational spaces med Rum av representationer (eller levda rum).

8. Henri Lefebvre, *The production of space* 1991, s. 27. *La production de l'espace* gavs ut på franska 1974, men fick stor spridning först med den engelska översättningen 1991.

9. Lefebvre s. 33, 38–39, passim.

10. Lefebvre s. 26.

11. Christian Norberg-Schulz, "Fenomenet plats", *Arkitekturteorier*, 1999, s. 89–115. Artikeln publicerades

ursprungligen som "The phenomenology of place" i *Architectural Association Quarterly* 8 1976 och publicerades därefter som inledande kapitel i *Genius loci: towards a phenomenology of architecture* (1980).

12. Norberg-Schulz s. 114.

13. Norberg-Schulz s. 103.

14. My Hellsing, "Court and Public in Late Eighteenth-Century Stockholm: The Royal Urban Life of Duchess Charlotte, c. 1790", *The Court Historian* Volume 20, 2015, issue 1, s. 43–60.

15. Lefebvre s. 192–193, 319f.

16. Linda McDowell, *Gender, identity and place. Understanding feminist geographies*, 1999 s. 148–149.

17. Elin Ekselius, "Bölden som sprack", Sveriges Radio 2009, <https://sverigesradio.se/sida/avsnitt/57449?programid=909>.

18. Heléne Lööw, "Så blev 30 november Nordens kravallafton", *Göteborgsposten* 29 november 2016.

19. Juryn leddes av landskapsarkitekten Ulla Bodorff som skrev om tävlingen i "Kungsträdgårdstävlingen 1952", *Havekunst* 1952. Se också Torbjörn Olsson, "Tävlingen om Kungsträdgården", *Arkitektur* nr 11 1952, s. 231. Olsson betraktade de olika paviljong- och butiksförslagen som omöjliga att förverkliga: "Tävlingen har övertygat mig om att också den lättaste parkbyggnad i Kungsträdgården uppe vid Hamngatan är direkt felaktig". Om bodar/paviljonger/basarbyggnader s. 231.

20. Torbjörn Olsson, "Tävlingen om Kungsträdgården", *Arkitektur* nr 11 1952, s. 239.

21. Torbjörn Olsson, "Tävlingen om Kungsträdgården", *Arkitektur* nr 11 1952, s. 229–240.

22. Almstriden har genererat mycket litteratur, både forskningsrelaterad och populärvetenskaplig, opartisk såväl som i högsta grad partisk. De första

böckerna och texterna publicerades redan kort efter ockupationen. Till de viktigaste hör Ulf Stahre, *Den alternativa staden. Stockholms stadsomvandling och byalagsrörelse* (1999), Daniel Helldén, *Demokratin utmanas. Almstriden och det politiska etablissemangen* (2005) och Anders Gullberg, *City – drömmen om ett nytt hjärta: moderniseringen av det centrala Stockholm 1951–1979. Del 2* (2001).

23. Lefebvre s. 191.

24. Lina Olsson, *Den självorganiserade staden* 2008, s. 56.

25. Norberg-Schulz s. 110–111.

26. Eva von Zweigbergk, "Omodern stadsplanering", *Dagens Nyheter* 31 oktober 1962, "Folk ska bo i stad, så blir staden glad", *Dagens Nyheter* 23 maj 1964, "Är städer oamerikanska?", *Dagens Nyheter* 3 juli 1964. Under 1960- och 1970-talen refererade flera andra personer i olika tidningsartiklar till Jane Jacobs, se t ex en intervju med arkitekten Sven Silow under rubriken "Punkthus utdöms i USA. Nyromantisk gatufilosofi ger mjukare stadsmiljö" (sign. Col.), *Dagens Nyheter* 8 mars 1963, s. A19 och Sture Balgård, "Städernas utveckling", *Dagens Nyheter* 19 januari 1971. Jacobs bok kom på svenska först 2005 under titeln *Den amerikanska storstadens liv och förfall*. Penn Station lyckades Jacobs dock inte rädda från rivning.

27. När Stockholms handelskammare 2015/2016 lämnade tillbaka förvaltningen av Kungsträdgården till Stockholms stad såldes tomträtten där restaurangen är uppförd till Apple. Apple äger tomträtten – men inte marken, den tillhör staden – men har velat köpa till mark för att kunna göra byggnaden mycket större.

28. Ett orangeri är ett övervintringshus för växter som inte kan stå ute året om, typiska orangeriväxter har varit citroner, apelsiner, myrten och lager. En vauxhall är en danssalong, uttrycket hämtades från Vauxhall

Gardens, en förlustelsepark i London som öppnade omkring 1660.

29. Se bland annat Claes Britton, ”Ny almstrid att vänta om Applebutiken blir verklighet”, *Dagens Nyheter* 28 september 2018

30. Per Gudmundson, ”M förlorade i Stockholm på Nobel”, *Svenska Dagbladet* 10 september 2018. Fredrik Engström, ”Jättesmäll mot M längs Strandvägen pga Nobel center”, *Fastighetsvärlden* 10 september 2018.

31. Denna typ av omvandling pågår redan i Stockholm. Ett exempel är Abu Dhabi Investment Authoritys (ADIA) långt gångna planer på att riva stora delar av kvarteret med Sturegallerian vid Stureplan för att kunna bygga en ny större galleria med fler butiker. Byggnadsarbetena vid Gallerian har samma syfte.

32. Saskia Sassen, ”Who owns our cities – and why this urban takeover should concern us all”, *The Guardian* 24 november 2015. Saskia Sassen är professor i sociologi vid Columbia University, New York, USA.

33. Norberg-Schulz s. 112.

34. Viktor Barth-Kron, ”Apple i Kungsträdgården – ett slott för den moderna tiden?”, *Dagens Nyheter* 12 februari 2016. Elisabet Andersson, ”Apples tempel blir ett antiklimax i Kungsträdgården”, *Svenska Dagbladet* 18 februari 2016. Bengt Isling och Göran Lindberg, ”Släng Apple-förslaget i papperskorgen”, *Arkitekten* 12 april 2016. ”Dialog om Kungsan”, *Arkitekten* nr 8, 2016, s. 77.

Referenser

Andersson, Elisabet, ”Apples tempel blir ett antiklimax i Kungsträdgården”, *Svenska Dagbladet* 18 februari 2016.

Balgård, Sture, "Städernas utveckling", *Dagens Nyheter* 19 januari 1971.

Barth-Kron, Viktor, "Apple i Kungsträdgården – ett slott för den moderna tiden?", *Dagens Nyheter* 12 februari 2016.

Bodorff, Ulla, "Kungsträdgårdstävlingen 1952", *Havekunst* 1952.

Britton, Claes, "Ny almstrid att vänta om Apple-butiken blir verklighet", *Dagens Nyheter* 28 september 2018.

Carlén, Octavia, *Carl XIII:s torg förr och nu*. Stockholm: A. L. Norman 1866.

Ekselius, Elin, "Bölden som sprack", Sveriges Radio 2009, <https://sverigesradio.se/sida/avsnitt/57449?programid=909>.

Engström, Fredrik, "Jättesmäll mot M längs Strandvägen pga Nobel center", *Fastighetsvärlden* 10 september 2018.

"Förordning för them som wilja spatsera i Kungl. Maj:ts Trägård vid Sankt Jacobi kyrka". Stockholm: Ståthållarämbetet 1763.

Gudmundson, Per, "M förlorade i Stockholm på Nobel", *Svenska Dagbladet* 10 september 2018.

Gullberg, Anders, *City – drömmen om ett nytt hjärta: moderniseringen av det centrala Stockholm* 1951–1979. Del 2. Stockholm: Stockholmia Förlag 2001.

Hallemar, Dan, "Starka almar", *Expressen* 12 maj 2011.

Helldén, Daniel, *Demokratin utmanas. Almstriden och det politiska etablissemangen* (diss.). Stockholm: Stockholms universitet 2005.

Helsing, My, "Court and Public in Late Eighteenth-Century Stockholm: The Royal Urban Life of

- Duchess Charlotte, c. 1790", *The Court Historian*. Volume 20, 2015, issue 1.
- Isling, Bengt och Söderberg, Göran, "Släng Appleförslaget i papperskorgen", *Arkitekten* 12 april 2016.
- Isling, Bengt och Söderberg, Göran, "Dialog om Kungsan", *Arkitekten* nr 8, 2016.
- Jacobs, Jane, *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Vintage 1961.
- Lefebvre, Henri, *The Production of Space*. Oxford: Blackwell Publishing 1991 (1974).
- McDowell, Linda, *Gender, identity and place*. Minneapolis: University of Minnesota Press 1999.
- Löow, Heléne, "Så blev 30 november Nordens kravaltafton", *Göteborgsposten* 29 november 2016.
- Norberg-Schulz, Christian, "Fenomenet plats", *Arkitekturteorier*. Stockholm: Raster 1999.
- Olsson, Lina, *Den självorgansierade staden: approprieringen av offentliga rum i Rinkeby* (diss.). Lund: Lunds universitet 2008.
- Olsson, Torbjörn, "Tävlingen om Kungsträdgården", *Arkitektur* 1952, nr 11.
- "Punkthus utdöms i USA. Nyromantisk gatufilosofi ger mjukare stadsmiljö" (sign. Col.), *Dagens Nyheter* 8 mars 1963.
- Sassen, Saskia, "Who owns our cities – and why this urban takeover should concern us all", *The Guardian* 24 november 2015.
- Sköld, Kerstin, "Stockholms finrum", *Utblick Landskap* nr 2 1999.
- Stahre, Ulf, *Den alternativa staden. Stockholms stadsomvandling och byalagsrörelse* (diss.). Stockholm: Stockholmia Förlag 1999.

Wollin, Nils G., "Kungsträdgården", *Sankt Eriks årsbok* 1923 och 1924.

Zweigbergk, Eva von, "Omodern stadsplanering?", *Dagens Nyheter* 31 oktober 1962.

Zweigbergk, Eva von, "Folk ska bo i stad, så blir staden glad", *Dagens Nyheter* 23 maj 1964.

Zweigbergk, Eva von, "Är städer oamerikanska?", *Dagens Nyheter* 3 juli 1964.